

הרב יהודה זולדן, צדקות יהודה וישראל, שבי דרום תשע"ח, עמ' 467-475

כז

מחויבות ציבורית וקהילתית להקמת מסגרות חינוך לתלמידים עם צרכים מיוחדים

פתיחה

- א. מחויבות מדיני צדקה
- ב. מחויבות מדיני רפואה
- ג. מחויבות בעקבות תקנת יהושע בן גמלא

פתיחה

במדינת ישראל קיימת מוסכמה חברתית שיש לפתח מסגרות לתלמידים ותלמידות עם צרכים מיוחדים, ולהשקיע זמן וכסף יותר ממה שמשקיעים בילדים הלומדים במסגרות החינוך הרגילות. מהו הבסיס ההלכתי לחיוב הציבורי להשקיע בפיתוח מערכות ייחודיות ומותאמות לילדים עם צרכים מיוחדים? הפרק הראשון יעסוק בחובה הציבורית להקים מסגרות חינוכיות בכלל ולמממן, והפרק השני יעסוק בחובה הציבורית להקים מסגרות חינוכיות המותאמות לילדים עם צרכים מיוחדים.

א. מחויבות מדיני צדקה

תקנת יהושע בן גמלא נועדה ליצור מחויבות עירונית קהילתית לצרכים החינוכיים הבסיסיים, והיא מועילה לרוב הילדים.¹ ילדים עם צרכים מיוחדים אינם יכולים להסתפק במה שניתן לילדים רגילים (מורים מיוחדים, קלינאי תקשורת, תרפיות למיניהן ועוד). יש מי שנכון וטוב להם להיות במסגרת ייחודית ועצמאית המתאימה לצרכיהם, ויש מי שטוב להם יותר להשתלב במסגרות הרגילות.² לכל אלו צריך להקים מערכות ומסגרות מתאימות ולהשקיע משאבים גדולים – זמן וכסף, יותר משנדרש לרוב הילדים. על מי מוטלת החובה להקים מערכות אלו, ועל מי מוטלת חובת המימון? האם תקנת יהושע בן גמלא חלה על כל הילדים ללא יוצא מהכלל, או רק על ילדים הלומדים במסגרות רגילות, וחינוך לילדים עם צרכים מיוחדים, שאינם בכלל התקנה, מוטל על ההורים או על הציבור כחלק ממצוות הצדקה?

הרב משה פיינשטיין עסק בנושא קרוב, ומדבריו נוכל ללמוד תשובות לשאלות הללו. נושא תשובתו הוא: "החילוק בין שוטה הפטור ממצוות ופתי החייב במצוות, וחיוב חינוך ילדים פתאים".³ כוונתו במונח פתאים היא לבעלי הבנה נמוכה מאוד שאינה תואמת את גילם. וכך כתב:

פתי הוא מי שדעתו קלישתא, שאינו מבין הדברים כמו שהן, ואינו יודע לחלק בין הדברים שרואה ולהבין צורכם. והוא בגדלו כדעת קטן, יש שהוא כדעת בן שש ויש גם כפחות. אבל דעתו הוא קבוע כפי מדרגת שכלו ומתפתח קצת מעצמו, וכאשר כתבו השואלים בעצמן.⁴ ויש גם שאין מתפתחין מעצמן, אבל אפשר

¹ על החובה הציבורית להקים מערכת חינוך ראה במאמר: "מסגרות חינוך ציבוריות ואלטיסטייות" שבספר זה. וכן בספרי: "חינוך וצדקה – היחיד, הקהילה והמדינה", שבות יהודה וישראל, עמ' 361–377.

² לא נעסוק כאן בשאלה אם לשלב ילדים עם צרכים מיוחדים במסגרות הרגילות או שיהיו במסגרות ייחודיות. בקרב אנשי המקצוע יש דעות שונות, וסביר להניח שיש ילדים שטוב להם כך ויש ילדים שטוב להם אחרת.

³ הרב משה פיינשטיין, אגרות משה, חלק ד, י"ד סימן כט.

⁴ דבריו תואמים להגדרת הרמב"ן (שמות כב, טו): "האנשים אשר אין דעתם שלימה להשכיל ויטעה לבם בדברים בתחילת ענינם, יקראו פתאים". ראו גם רמב"ם, הלכות עדות ט, י; סמ"ע, חושן משפט סימן לה, ס"ק כא.

שע"י חינוך ולימוד יתפתחו קצת. שהשואלים רוצין לידע אם יש חיוב ללמוד עמהם מה שאפשר ללמדם ולחנכם במה שאפשר שידעו.

אשר לחובת האבות ללמדם – הגיל וההיקף, כתב הרב פיינשטיין:

והנה שודאי חייבים במצוות כשהביאו שערות והם בני י"ג, ובנות י"ב, ויש חיוב על האבות ללמדם מה שאפשר להם מקטנותם בזמן ששייך שיבינו לפי כוחם. ולא בבני שש שמחוייבין להתחיל עם סתם ילדים, אלא בזמן שמכיר כל אחד על בנו שכבר שייך ללמוד איתו הוא הזמן ללמדו – קריאת שמע בעל פה עד שידע פרשה ראשונה, ותמונת האותיות וקריאתן, וללמדו שיש בורא עולם ובורא כל הדברים שאוכל ושותה וכדומה, וגם שיש דברים אסורין לאכול, ושיום השבת אסור לאמו לבשל, ושצריך לשמוע קידוש, וכדומה מה ששייך שידע. וכמובן שלא ביום אחד שייך שילמדהו, אלא לאט לאט. וכשיוכל לקרא בסידור, אף בדוחק, קריאת שמע ושמונה עשרה יתחיל ללמדו חומש.

על ההורים לילד עם צרכים מיוחדים מוטלת חובת חינוך כמו כל ילד אחר. יש ללמד בהדרגה ובקצב מתאים לכל ילד לפי רמתו ויכולתו.⁵ אמנם לא כל הורה יודע ומכיר דרכים ושיטות ללמד ילדים עם צרכים מיוחדים, וגם אין לו את הזמן לעשות כן:

ומאחר שאי אפשר זה להאב עצמו הטרוד בפרנסתו ובלימודו, מחוייב ביחד עם עוד אבות כשישנם לשכור להם מלמד על זה. וכמובן אי אפשר למלמד ללמוד עם תינוקות כאלו בסך תינוקות שלומד מלמד עם סתם ילדים, ויהיו מחוייבין לשכור להם מלמד אף לסך קטן כפי טיב הילדים במדרגתן שיאמדו המבינים בזה, פעמים ששה ופעמים ז' וח', שהוא ב' וג' פעמים יותר מסתם תינוקות. שלא כל אדם אפשר לו לעמוד בהוצאה שכזו כשהקהילות לא יעזרו בזה.

הורים אשר להם ילדים עם צרכים מיוחדים חייבים להתאגד, ולהקים מסגרת לימודית שתתאים עצמה לצרכיהם. יש להקים קבוצות לימוד קטנות, בהתאם להנחיית אנשי המקצוע בתחום. הרב פיינשטיין ציין שקבוצה של שישה תלמידים היא רבע ממה שנדרש לכיתה רגילה. כוונתו לדברי הגמרא בבבא בתרא כא ע"א, שם נקבעו מספר כללים בעקבות תקנת יהושע בן גמלא: "ואמר רבא: סך מקרי דרדקי – עשרין וחמשה ינוקי ואי איכא חמשין – מותבין תרי, ואי איכא ארבעין – מוקמינן ריש דוכנא, ומסייעין ליה ממתא" [גודל הכיתה למלמד תינוקות אחד – עשרים וחמישה תינוקות; ואם יש חמישים – יש להושיב שניים; ואם ישנם ארבעים – מעמידים ראש דוכן, ומסייעים לו מהעיררה]. בכיתה תקנית יש עשרים וחמישה תלמידים, אך כשמדובר על כיתה לילדים עם צרכים מיוחדים גודל כיתה תקנית הוא רבע מזה. ההוצאה הכספית גדולה מאוד – האם תקנת יהושע בן גמלא מתייחסת גם למצבים כאלו? האם על הקהילה, הציבור, המדינה לסייע בכסף בהקמה ובמימון של מסגרות ייחודיות אלו? המשיך וכתב הרב פיינשטיין:

ולחייב את כל אדם שיעזרו לזה מחיוב צדקה, לכאורה אין לחייב אלא לסתם תלמידים ששייך שילמדו אצל מלמד אחד כ"ה תינוקות. אבל לחייב את כל אדם שיעזרו לישיבה דתלמידים כאלו – שצריכין לכ"ה ילדים שלשה מלמדים ואפשר גם ארבעה, אולי לא חייבו רבנן. ואף שלא מצינו בגמ' שגם למלמד אחד לכ"ה ילדים שחייבו בהתשלומין גם את מי שאין לו בן, דהתקנה (בבא בתרא כא ע"א, עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר וכו')... הא הוצרכה להחייב על פרנסי העיר שיראו שיהיה בכל עיר ועיר מלמדים קבועין לתינוקות, ולא יצטרכו להוליך את הילדים לעיר אחרת. שאם כך אפשר שכל אחד מהאבות ישלם בעצמו כפי שפסק בעצמו עם המלמד, וכשהיה האחד עני הוצרך בעצמו לחזור על הפתחים לשלם. מכל מקום מלשון "מושיבין", משמע דהוא גם משלמין,

⁵ בחובת פתי בקיום מצוות ובחובת חינוכו עסקו עוד הרב שלמה זלמן אויערבך, שו"ת מנחת שלמה א, סי' לד; הרב אליהו בקשי דורון, שו"ת בנין אב, חלק ד, סי' ו; הרב חיים דוד הלוי, שו"ת מים חיים, חלק ג, סי' נג [מורה לרבים – הלכות ותשובות בעניני חינוך והוראה מהרח"ד הלוי, עמ' 70-71].

דסתמא המושיבין הם המשלמים מאחר דלא נתפרש. וגם כיוון שתקנת יהושע בן גמלא היתה כדי שכל ילדי ישראל ילמדו, לא רק מי שיש לו אב, היה דואג גם על בני עניים וגם על אלו שהאב לא ירצה לשלם. וגם הא ודאי כשהושיבו בכל פלך ופלך (כדאיתא בבבא בתרא שם: התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלים וכו'), ועדיין מי שיש לו אב היה מעלו ומלמדו מי שאין לו אב לא היה עולה ולמד, התקינו שיהו מושיבין בכל פלך ופלך ומכניסין אותן כבן ט"ז כבן י"ז, ומי שהיה רבו כועס עליו מבעיט בו ויצא, עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר) שאף מי שאין לו אב היה הבן בעצמו הולך, היו פרנסי וגבאי העיר מתחייבין. דהמלמדים הא לא יסמכו שאביו וקרוביו ישלמו כשלא יתחייבו הפרנסים והגבאים לשלם, ובפרט כשיש לחוש שיבעטו ויצאו. אם כן ודאי שגם המושיבין דתקנת יהושע בן גמלא, משמעו שהיו פרנסי וגבאי העיר מתחייבין לשלם והם יגבו מן האבות, או לכל הפחות היו מקבלין על עצמן בדין ערבות. שא"כ פשוט שלבני עניים שילמו מקופת צדקה של העיר או מקופה מיוחדת לזה.

אבל אין להביא מזה ראיה שגם יתחייבו מקופה של צדקה לשלם למלמד לילדים שצריך להם שלשה וארבעה מלמדים לכ"ה ילדים, דאולי לא רצו חכמים להטריח הצבור יותר מזה. על כל פנים יהיה חיוב על שאר אינשי לשלם עבור חינוך ילדים אלה לפי הערך דמלמד אחד לכ"ה ילדים. וגם מסתבר דלא שייך לחלק, ואיכא חיוב ליתן ממעות צדקה גם על כל הוצאה מיוחדת מה שצריכים, מאחר שחזינן שצריך ליתן מצדקה גם על לימוד התורה. אך לענין קדימה למי שאין לו הרבה, יש לו להקדים תחילה לאלו שלומדים עם סתם תלמידים שיכולין לידע כל התורה בכמותה ובאיכותה ועמקותה, ואח"כ ליתן לאלו שלומדים עם תלמידים כאלו.

...על כל פנים איכא חיוב על האבות ללמדם כפי האפשר להם, באלו ששייך הלמוד איתם, וגם לשכור עבורם מלמד שיכול ללמוד עמהם, וגם ליסד מוסד אם איכא הרבה ילדים כאלו. וגם איכא על אינשי אחריני לעוזרם מדמי צדקה כפי שכתבתי.

לדברי הרב פיינשטיין, תקנת יהושע בן גמלא הייתה "לסתם תלמידים" – ילדים רגילים, ועל פי הכללים שקבעו אמוראים אחר כך. המטרה הייתה לקבע את החובה להקים מסגרות חינוכיות ולימודיות לתלמידים בכל מקום ומקום. בעקבות תובנה זו באשר לתקנת יהושע בן גמלא יש מקום להסיק שתי מסקנות:

א. סדרי קדימות – תשומת הלב והאחריות לילדים רגילים קודמת לטיפול בילדים בעלי צרכים מיוחדים, אם כי יש לטפל ולהשקיע גם במסגרות לילדים עם צרכים מיוחדים.

ב. השקעת משאבים – עלויות גבוהות – כשהעלות גבוהה בשל הצרכים המיוחדים "אולי לא רצו חכמים להטריח הצבור יותר מזה", אמנם יש חובה על אחרים לשאת בנטל הכלכלי לטובתם של אותם תלמידים עם צרכים מיוחדים מדין צדקה: "איכא חיוב ליתן ממעות צדקה גם על כל הוצאה מיוחדת מה שצריכים, מאחר שחזינן שצריך ליתן מצדקה גם על לימוד התורה".

מסקנת הרב משה פיינשטיין היא שהתקנה של יהושע בן גמלא נועדה לקיים מסגרות סטנדרטיות המתאימות לרוב הילדים ולא לתלמידים עם צרכים מיוחדים. חובת ההשקעה בזמן ובמשאבים מוטלת על ההורים, וכן על כלל הציבור מדיני צדקה. ועל כן הוא סיים את תשובתו לשואלים: "ולכן ודאי אתם שנתעוררתם בדבר יש לכם ליסד עבורם בית ספר, שהוא להתחיל לידע מספר התלמידים ולמצוא מי שראוי לכך למצוא המלמדים הראויים ללמוד עם ילדים כאלו, והש"ת [והשם יתברך] יהיה בעזרתכם. הכו"ח [הכותב וחותם] בברכה, משה פיינשטיין".

ב. מחויבות מדיני רפואה

הרב שלמה זלמן אויערבך כתב בעניין זה כך: "ילדים שוטים או בעלי תסמונת דאון, שהאפשרות ללמדם היא רק בכיתות קטנות, חייבת הקהילה מדינא להקים כיתות קטנות המתאימות לילדים אלה, כשם שהיא חייבת לדאוג לחולה הזקוק לטיפול רפואי ואין בידו לשלם".⁶

לפי הרב אויערבך החובה לדאוג למימון צרכיהם של ילדים עם צרכים מיוחדים מוטלת על הקהילה – הציבור, כשם שעל הקהילה מוטל לדאוג לבריאותו של חולה בודד שאינו יכול לממן את רפואתו. אמנם לא נזכר בגמרא בבירור שעל הקהילה – הציבור להקים מערכת בריאות כשם שנזכר בנוגע למערכות חינוך,⁷ אך בירושלמי (קידושין ד, יב) הגדירו חז"ל אילו שירותים חיוניים חייבים להימצא בעיר, במקום שבני אדם גרים בו: "ר' חזקיה ר' כהן בשם רב: אסור לדור בעיר שאין בה – לא רופא, ולא מרחץ, ולא בית דין מכין וחובשין. אמר רבי יוסי בי ר' בון: אף אסור לדור בעיר שאין בה גינוניתא (=גן) של ירק".

מדובר על צרכים חיוניים ביותר. מערכת בריאות – רופא ומרחץ, ומערכת משפט ואכיפה. כמו כן, יש לדור במקום נאה, או שהכוונה למקום שניתן לגדל בו ירקות על מנת להתקיים. זו הנחיה כללית, והיא מלמדת על המחויבות האישית לוודא את הימצאותן של המערכות הללו.

בגמ' (סנהדרין יז ע"ב) יש רשימה ארוכה יותר, והיא מופנית לתלמיד חכם: "כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו, אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה: בית דין מכין ועונשין, וקופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בשלשה, ובית הכנסת, ובית המרחץ, ובית הכסא, רופא, ואומן, ולבלר, (וטבח) ומלמד תינוקות".

כאן מדובר על מערכות נוספות: צדקה ורווחה, בית כנסת ומערכת חינוך. לא ברור אם יש חשיבות לסדר ברשימה זו, אך הרמב"ם (הלכות דעות ד, כג ובהלכות סנהדרין א, י) כתבה בסדר אחר, ונראה שהוא איחד בצורה מסוימת בין הרשימות שבבבלי ושבירושלמי: "כל עיר שאין בה עשרה דברים האלו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה, ואלו הן: רופא, ואומן, ובית המרחץ, ובית הכסא, ומים מצויין כגון נהר ומעין, ובית הכנסת, ומלמד תינוקות, ולבלר, וגבאי צדקה, ובית דין מכים וחובשים".

כידוע, הרמב"ם היה רופא, ואולי משום כך חמשת הפריטים הראשונים הם בתחום הבריאות. אחר כך מנה הרמב"ם תחומי רוח, חינוך, רווחה ומשפט. ייתכן שהרמב"ם כתב את הדברים בסדר זה כדי ללמדנו על סדרי עדיפויות וקדימויות, והדבר משמעותי בעיקר כשאין די תקציב או יכולת ארגונית להקים את כל המערכות הללו בבת אחת. אמנם לא צוינו בכל המקורות הללו גודלה של מערכת הבריאות המקומית, היקף פעילותה ובאילו תחומים היא עוסקת, בכל אופן, הכלל העולה מהם הוא שעל כל אדם ובוודאי על תלמיד חכם לוודא שמערכות הבריאות הבסיסיות ביותר זמינות וקרובות לו, וניתן להגיש לחולה סיוע ראשוני.⁸

החובה להקים מערכת בריאות ציבורית יוצרת מחויבות משפטית הדדית בין הרופא לציבור. מותר לסלק מידית רופא שהתרשל בתפקידו (בבא בתרא כא ע"ב), וטעם הדבר: "הואיל והעמידו אותן הציבור עליהם" (רמב"ם, הלכות שכירות י, ז). לעומת זה, בעקבות דברי הרמב"ם הללו כתב הרא"ה קוק כי רופא שהתמנה על ידי הציבור יש לו חזקה, ואי אפשר לפטרו סתם ללא סיבה "מפני שכל דבר שהציבור ממנה ויש בו אומנות חכמה או נאמנות, אז אינן יכולים לסלקו מטעם חזקה וחשדא",⁹ אלא אם כן הוא התרשל או פשע ממש.

אפשר למצוא פתרונות נקודתיים לבעיה של חולה כזה או אחר, אך נכון יותר לקיים מערכת ציבורית שתוכל לטפל בצורה רצינית וטובה במכלול התחומים שנדרשים לסייע לרפואתו של אדם, ושלא תיסמך רק על טוב לבם

⁶ הרב שלמה זלמן אויערבך, שולחן שלמה: ערכי רפואה, חלק ג, עמ' קנא.

⁷ על החובה הציבורית להקים מערכת בריאות, ראה בספרי: "מערכת הבריאות – הציבורית והפרטית", שבות יהודה וישראל, עמ' 378–386.

⁸ כך פירש הרב שבתי סופר, שערי דעה על הרמב"ם שם. על המחויבות המקומית להקים מערכת בריאות לכול ניתן ללמוד גם מההלכה המורה כיצד יש להתנהג בעיר המנוהלת בידי יהודים ושאינם יהודים: "עיר שיש בה גוים וישראל, מעמידין גבאי גוים וגבאי ישראל וגובין משל גוים ומשל ישראל ומפרנסין עניי גוים ועניי ישראל, ומבקרין חולי גוים וחולי ישראל... מפני דרכי שלום" (ירושלמי גיטין ה, ט; דמאי ד, ג; עבודה זרה א, ג).

⁹ הרב אברהם יצחק כהן קוק, אורח משפט, חושן משפט סי' כ.

של רופאים. מה גם שישנם תחומי רפואה שעלותם הכספית גבוהה, והם אינם יכולים להיות תלויים בנדיבות לב של אדם זה או אחר (תרופות, אשפוז, סיוע סוציאלי ועוד).¹⁰

כאמור, לפי הרב אויערבך חובת הדאגה והאחריות לחינוכם של ילדים עם צרכים מיוחדים נובעת מהחובה הציבורית להקים מערכת בריאות, ולהעניק את השירות הטוב ביותר בהתאם לצרכיו של כל חולה. הדאגה לצרכיו של חולה אינה רק בתחום הרפואה אלא גם במה שקשור לקידומו בתחומי חיים אחרים, כמו אדם בריא ורגיל. תלמידים עם צרכים מיוחדים אינם כמו תלמידים רגילים, מעצם הגדרתם, ועל כן יש להשלים את חינוכם, ולקדם אותם עד כמה שניתן. הרב אויערבך לא פירט מה הם סדרי הקדימויות או ההעדפות מבחינה ההשקעה הכספית והאנושית בתלמידים רגילים לעומת תלמידים עם צרכים מיוחדים, ולא תלה את החובה לסייע לתלמידים עם צרכים מיוחדים בתקנת יהושע בן גמלא.

ג. מחויבות בעקבות תקנת יהושע בן גמלא

הרב יוסף שלום אלישיב נשאל אף הוא על אודות המחויבות הקהילתית להקמת מסגרות חינוכיות לילדים בעלי צרכים מיוחדים. כך מובא בשמו: "שחייבים להעמיד מורה למספר המתאים של הילדים. והמספר של כ"ה ילדים הוא בילדים רגילים".¹¹

דבריו מתייחסים להלכה שנקבעה בעקבות תקנת יהושע בן גמלא שלפיה כיתת לימוד היא לעשרים וחמישה תלמידים (בבא בתרא כא, ע"א). בדברים להלן נבחן את האפשרות שהמחויבות להקמת מסגרות לבעלי צרכים מיוחדים ולמימונן נובעת מתקנת יהושע בן גמלא, בניגוד לרב פיינשטיין שכתב: "אין להביא מזה ראייה שגם יתחייבו מקופה של צדקה לשלם למלמד לילדים שצריך להם שלשה וארבעה מלמדים לכ"ה ילדים, דאולי לא רצו חכמים להטריח הצבור יותר מזה".

התקנה של יב"ג נועדה לוודא שבכל מקום יקימו בתי ספר ומסגרות חינוכיות לכלל ילדי העיר. אך תקנתו הועילה גם לתלמיד יחיד או לתלמידים יחידים בשל סיבות ייחודיות. כך נאמר בגמרא (בבא בתרא כא ע"א):

אמר רבא: מתקנת יהושע בן גמלא ואילך, לא ממטינן ינוקא ממתא למתא, אבל מבי כנישתא לבי כנישתא ממטינן, ואי מפסק נהרא לא ממטינן, ואי איכא תיתורא ממטינן, ואי איכא גמלא לא ממטינן.

ואמר רבא: סך מקרי דרדקי – עשרין וחמשה ינוקי, ואי איכא חמשיין – מותבינן תרי, ואי איכא ארבעין – מוקמינן ריש דוכנא, ומסייעין ליה ממתא [אמר רבא: מתקנת יהושע בן גמלא ואילך, לא מביאים תינוק מעיירה לעיירה, אבל מבית כנסת לבית כנסת מביאים, ואם מפסיק נהר לא מביאים, ואם יש גשר רחב מביאים, ואם יש גשר צר לא מביאים]. ואמר רבא: גודל הכיתה למלמד תינוקות אחד – עשרים וחמישה תינוקות; ואם יש חמישים – יש להושיב שניים; ואם ישנם ארבעים – מעמידים ראש דוכן, ומסייעים לו מהעיירה].¹²

רבא, שקבע את המסגרת התקנית של כיתה, קבע גם עקרונות באשר להולכת תלמיד ממקום למקום. אם יש סכנת דרכים במעבר מעיר לעיר או אף באותה העיר, יש להעמיד מלמד גם לתלמיד אחד או לתלמידים אחדים. כך פסקו הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה ב, ו), והשולחן ערוך (יורה דעה סימן רמה, טז):

מוליכין את הקטן ממלמד למלמד אחר שהוא מהיר ממנו בין במקרא בין בדקדוק. במה דברים אמורים כשהיו שניהם בעיר אחת ולא היה הנהר מפסיק ביניהם, אבל מעיר לעיר או מצד הנהר לצדו אפילו באותה העיר אין מוליכין את הקטן אלא אם כן היה בנין בריא על גבי הנהר בנין שאינו ראוי ליפול במהרה.

¹⁰ דברים ברוח זו כתב הרב חיים דוד הלוי (שר"ת עשה לך רב, חלק ג, עמ' קנח).

¹¹ הרב אברהם סופר, נשמת אברהם, חלק ה, יורה דעה סי' רמה, א, עמ' פא.

¹² בהסבר דברי רבא, ראה במאמר: "הסעת תלמידים למוסדות חינוך מחוץ למקום מגוריהם", בספר זה.

הרמב"ם כתב בלשון יחיד, ומכאן שאף אם מדובר על ילד אחד, יש להקים למענו מסגרת אם יש סכנה במעבר ממקום למקום. יש למצוא פתרון לכל תלמיד על מנת שלא ייווצר מצב שתלמיד אינו לומד במסגרת כלשהי. לא נאמר דבר בהלכה על רמתו הלימודית או על יכולת כזו או אחרת של התלמיד היחיד.

כאמור, אין מדובר על בעיה גופנית, רפואית או נפשית שיש לאותו תלמיד או לאותם תלמידים יחידים, ומדובר על תלמידים רגילים. אך בשל סכנה פיזית – סכנת דרכים – תיידרש השקעה כספית גדולה מאוד להקים מערכת ומסגרת לימודים לקבוצה כה קטנה. את אותו עיקרון יש להחיל גם על תלמיד שאינו יכול לשהות במסגרת הרגילה של בתי הספר מסיבות אחרות. יש למצוא לו את המסגרת הטובה והנוחה ביותר כדי לקדם אותו בצורה היעילה והמתאימה לו.

מכאן ניתן ללמוד גם על החובה להנגיש את הדרכים לבתי הספר ובתוכם. כל גרם מדרגות עלול להפוך למכשול בפני תלמידים בעלי מוגבלויות, ויש להכשיר את בתי הספר שיהיו מותאמים לצרכיהם: כבש, מעלון, מעלית וכדומה. ב"ה יש התקדמות רבה בתחום ויש מודעות גדולה יותר מבעבר בעת בניית מבני ציבור, אך עדיין יש להשקיע כספים ולהתאים מבנים ישנים יותר כדי שיהיו נגישים.¹³

סיכום

שלושה פוסקים בני זמננו עסקו בחובה הציבורית להקים ולפתח מסגרות חינוכיות מתאימות לתלמידים עם צרכים מיוחדים. מסקנתם דומה, אך ההנמקה לחובה זו שונה מאחד לאחד. העובדה שלא נמצא דיון דומה בתקופות קדומות יותר מלמדת אולי שלא הייתה מודעות לחינוכם ולקידומם החינוכי והלימודי של ילדים עם צרכים מיוחדים, או מפני שמסגרות החינוך מומנו בקשיים רבים בידי ההורים והקהילה המקומית. מכל מקום כיום יש מודעות גדולה יותר ואף ניסיון רב ומצטבר בארץ ובעולם בקידום של תלמידים ותלמידות וכן באשר לתלמידים ותלמידות עם צרכים מיוחדים.

כאמור, קשה להגדיר את היקף סכומי הכסף שיש להשקיע ואת סדרי העדיפויות בפיתוח המסגרות בהתאם לצרכים השונים, אך התודעה המכוננת היא שיש חובה ציבורית וקהילתית להקים ולפתח מסגרות כאלו.

¹³ ראה בספרי: "חובת הציבור לבטיחות הדרכים ולהנגשתן לנכים ובעלי מוגבלויות", שבות יהודה וישראל, עמ' 387–402.